

Algemene gegevens interview

Titel	Erfgoed van de Oorlog, Bystander Memories, interview met geïnterviewde RG-50.570.0011
Geïnterviewde	Engele Schoonbergen(ES) 8 september 1930
Interviewer	Martijn van Halen(IV) Interakt. Televisie en Multimedia.
Plaats	Amsterdam
Tijd	00:00:00 - 00:59:28(file 1)
Trefwoorden	Amsterdam, kind, Jodenvervolging, omstander, ooggetuige, pulsen, arrestatie, terugkeer, Februaristaking, propaganda children, persecution, bystander, eyewitness, plunder of Jewish houses, arrest, return, February Strike 1941
Samenvatting	<p>In dit interview vertelt de geïnterviewde over zijn leven als kind gedurende de bezetting in Amsterdam. Hij vertelt over de propaganda tegen de Joden, hun vervolging en deportatie. Hij noemt een geval waarbij een Joodse vrouw met bed en al uit huis gehaald werd. Daarnaast bespreekt hij de incidenten rond de Februaristaking van 1941. Ook vertelt hij kort wat over het pulsen en opnieuw bewonen van de Joodse woningen.</p> <p>In this interview the interviewee remembers life and daily routine as a school child during the time of the German occupation of the Netherlands. He talks about the propaganda against Jews, their persecution and deportation from Amsterdam. In addition, he discusses the reasons and incidents around the February Strike of 1941.</p>
Transcriptie gemaakt door	Vrije Universiteit, M.Vlasblom, C.Jelsma
Eigenaar van het bestand	Vrije Universiteit, United States Holocaust Memorial Museum

Transcriptie

00:00:00

[image 01:00:03.20]

00:00:28

[image 01:00:31.01]

IV Kunt u vertellen hoe uw naam is en waar en wanneer u bent geboren?

ES M'n naam is Ed Schoonbergen. Ed is m'n roepnaam. En m'n geboortevornaam is Engele. Ik ben geboren in Amsterdam, 8 september 1930.

IV U heeft altijd in Amsterdam gewoond?

ES Altijd in Amsterdam gewoond ja, ja.

IV En altijd op deze plek?

ES Nee dit is m'n tweede adres. Het eerste adres waar ik geboren ben was de Haroekoestraat in Amsterdam. Dat is een zijstraat van de Insulindeweg. En in 1937 zijn we verhuisd naar dit huidige adres op de Bos en Lommerweg.

00:01:08

[image 00:01:09.11]

IV Aan de westkant van Amsterdam.

ES Aan de westkant van Amsterdam ja.

IV Dus u groeide op de in de dertiger jaren?

ES In de dertiger jaren ja, in een beschermd gezin. Beschermd milieu.

IV Hoe bedoelt u dat?

ES Nou, dat is namelijk zo euh, de vader werkte. Mijn vader werkte en mijn moeder was altijd in huis om voor ons te zorgen. Dus geen werkende vrouw. Dat bestond in die tijd niet.

IV Was het een groot gezin?

ES Nee, met z'n. We waren met z'n tweeën, m'n zuster en ik. M'n zuster is vier jaar jonger.

IV En was het gezin religieus?

ES Nee, helemaal niet, we waren niet, helemaal niet religieus, we waren eerder a-religieus. Ja dat kwam uit die. Mijn vader die kwam uit, die heeft natuurlijk de crisisjaren meegemaakt, de dertiger jaren. De drieëndertigen jaren, vreselijk veel armoede. En die zei altijd ik heb geen geloof, want ik moet er veel te hard voor werken. Ik geloof nergens in.

IV Ja, ging u naar een, in die jaren, openbare school?

ES Ja

IV Of naar een?

ES Nee, nee, nee, ik ging naar een openbare school. Israel Queridoschool. Die was hier in Amsterdam-West.

00:02:12

[image 00:02:10.06]

- IV En zaten daar kinderen van allerlei richtingen op?
- ES Ja, ja dat was gewoon een gemengde school, dat wil zeggen qua geloof niet euh, euh, katholiek of protestants of iets dergelijks. Het was gewoon een gemengde school. Er werd niet gebeden en er werd totaal geen aandacht geschonken aanne aan religie. Op welke manier dan ook.
- IV Was het een prettige jeugd?
- ES Heerlijke jeugd ja, hele fijne jeugd.
- IV Waarom?
- ES Jaa, dat isse, je was euh, het was eigenlijk een onbezorgd leven. Je kreeg alle aandacht die nodig was van de ouders van m'n vader en m'n moeder. Hoewel wel streng. Want, euh, de handen zaten af en toe losjes. Ik kreeg behoort..., af en toe wel een timmer als je iets verkeerd had gedaan, enne. Maar het was in, in het algemeen, heb ik altijd gezegd het is een hele fijne jeugd geweest die ik gehad heb.

00:02:58

[image 00:02:55.08]

- IV Ja, de dertiger jaren waren economisch moeilijk in Nederland.
- ES Waren moeilijke jaren in Nederland. Ik heb er zelf niks van gemerkt, want in dertig, ik werd geboren in dertig dus ik heb het nooit meegemaakt. Maar als je de historie leest was het een vrij moeilijke tijd. Amusement was er eigenlijk niet, er was amusement. Men was thuis of men werkte en voor de rest was er niks. We gingen wandelen af en toe op zondag maar voor de rest was er niks. Geen bioscoop, nee we gingen nergens heen, want dat kon niet. Het kon niet opgebracht worden. Er was geen geld voor.
- IV Vader had wel werk?
- ES Ja m'n vader werkte bij het ziekenfonds Amsterdam, AZA, heette dat dat. Die was er boekhouder in de Burgingstraat (?).
- IV Ja, euh, merkte u in de dertiger jaren iets, werd er thuis gesproken over wat er in Europa zo veranderde in die, in de dertiger...
- ES Nee, helemaal niet. Helemaal niet. Ik heb me dat achteraf wel eens over nagedacht. Er werd nooit bij ons gesproken over politiek. In welke vorm dan ook. En ook niet over euh, over, over sociale gebeurtenissen. Het was puur, het was allemaal puur geconcentreerd op het gezin.

00:04:03

[image 00:03:57.17]

- IV He, mijn vader had vier broers en m'n moeder die had veertien broers en zusters. En dat kwam altijd bij elkaar en er werd alleen maar gesproken over familieproblemen. En voor de rest werd nergens over gesproken.
- IV Dus niet over wat er in de krant stond?
- ES Nee, ook helemaal niet. Helemaal niet, nee, nee, niks, werd nergens over gesproken. Ook niet over de kranten. Een enkele keer werd er weleens over een actualiteit gesproken maar dat was dan vrij summier. Er werden geen diepgaande gesprekken gevoerd over politieke gebeurtenissen, bijvoorbeeld over wat er buiten de grens gebeurde. Ik vraag me achteraf af of ze wel de notie hadden of er

een Duitsland bestond of er een België bestond of er een Frankrijk bestond. En of er buiten Amsterdam nog wel eens iets bestond. Want het ging alleen maar over het familiegebeuren, over hetgeen wat vroeger gebeurde in de familie.

IV De wereld was klein.

ES Het was heeeeel klein. Het was verschrikkelijk klein. Het enige dat we hadden dat was een, een, een klein radiootje. En voor de rest niks, er was helemaal niks, geen televisie, niks. Er was geen communicatie ook. Telefoon was er niet, we hadden geen telefoon.

00:05:11

[image 00:05:02.15]

IV En over de radio kwam dan toch nieuws?

ES Euh, ja, maar de radio de radio stond alleen maar aan, wat ik me er nog van kan herinneren, op zondag middag moesten we vrij rustig zijn want na vieren ging de radio..., of even voor vieren, ging dan de radio aan. En dan was er altijd vrij saaie religieuze muziek, dat was gewoon verschrikkelijk. En dan, dan om vier uur dan begon de, de uitzending die gewijd was aan sport. En daar luisterde m'n vader dan naar. En wat ik me wel kan herinneren in die periode dat op dinsdagavond dan kwam er een grote schaal met pinda's op tafel in de dop, want dan begon Bonte Dinsdagavond trein en daar werd altijd heel trouw, heel trouw, naar geluisterd.

IV Favoriete radioprogramma.

ES Vaders' favoriete radioprogramma.

ES Vaders' favoriete radioprogramma. Dan werden de pinda's ondertussen gedopt. En na afloop hadden we een hele grote trommel gedopte pinda's. Dat was een van de bezigheden die er bij gebeurde, ja

IV Toen sloop de oorlog dichterbij.

ES Ja

IV Ineens was ie er.

00:06:06

[image 01:05:55.00]

ES Ineens was ie er.

IV Herinnert u zich dat nog?

ES Ja, ik weet nog, ik werd wakker euh, ik werd wakker van overvliegende vliegtuigen. Die vlogen vreselijk laag over en was een enorme herrie en een enorm kabaal. Dat was in mei 1940, 10 mei 1940. En uit m'n bed naar m'n ouders toe ik zeg wat is dat nou? Ja, zegt mn vader, ik weet ook niet wat er is. En toen heeft die de radio aangezet en toen werd bekend gemaakt datte dat Duitsland was Nederland binnengevallen. Ondanks onze gegarandeerde neutraliteit waren de Duitsers Nederland binnengevallen. Totale paniek. Overal, overal totale paniek. We wisten helemaal niet wat er aan de hand was, we wisten niet wat stond ons te wachten. Men wist het niet.

IV Herinnert u zich binnen het gezin, of in de buurt, iets wat gezegd werd of...

ES Nee, alleen maar angst, men wist het niet. Men, men, was ook, zat ook niet in de woning. Ik weet nog dat mijn ouders die gingen elke avond naar beneden en dan stonden ze in het portiek en alle buurtbewoners die stonden in het portiek. Die

stonden allemaal buiten met elkaar te praten. En de een zei zus en de de ander zei dat, dat en men was maar aan het informeren, ja wat zou er gebeuren? Wat is er aan de hand? Wat gaan ze doen? En iedereen had een eigen mening

00:07:09

[image 01:06:56.22]

- ES Dat was heel vreemd. Het was meer een paniektoestand. Men, men was totaal overdonderd. Want, dit was nog nooit voorgekomen. In Nederland hè, wat er in mei veertig gebeurde. Er was nooit iets gebeurd.
- IV En u stond er bij als jongetje van...
- ES 10 jaar! 9 jaar was ik in mei, mei veertig was ik dus nog 9 jaar 13 september werd ik tien. En ik stond er ook bij en ik luisterde maar want het was zo, als kind zijnde luisterde je, want de moeders wil was wet. Je had geen eigen mening. Je hoorde het alleen maar aan. En die zei dit, en die zei dat. En je werd bang en je werd nerveus. En ik weet nog dat mijn vader tegen me zei 'Hou jij je mond nou maar, maak jij je nou maar niet ongerust. Die Duitsers zijn wel binnen gekomen, maar die komen alleen binnen om de grote gebouwen te bewaken. En voor de rest zullen we nergens last van hebben'. Dat was de mening van mijn vader over de Duitse inval. En mijn vader was echt geen dom mens hoor. Maar die zei dat, en die zei dat ook tegen de burens. Die zei 'Waar maken jullie je ongerust over, die Duitsers komen binnen, ja goed, ze komen binnen. Maar ze komen hier alleen maar binnen om die grote gebouwen te bezetten en voor de rest zullen we nergens last van hebben.' Nou, klaar, dat was het

00:08:15

[image 01:07:59.02]

- IV Dat was ook zo?
- ES Helemaal niet. Nee(lacht). Dat merkten we spoedig wat er ging gebeuren, hoewel het in het begin was het vrij rustig hoor, was het vrij rustig met die Duitsers.
- IV Wat veranderde er, dan heb ik het speciaal over het perspectief van u als jongetje van tien, in uw eigen omgeving. Herinnert u zich daar iets van?
- ES Nou, de, de, nee, nee, in mijn omgeving veranderde er niks. Want wij, wij hadden de bescherming van het gezin. Mijn moeder was al het ware een kloek met de jonkies onder de veren, alles wasse, in huis, was alles veilig en beschermd en zij zocht het wel uit en ons zou nooit iets overkomen. We praten er op school ook helemaal niet over, als, als, op school. de leerlingen. Men, men sprak helemaal niet over de oorlog. De leraren hadden het er ook niet over. We gingen gewoon door met het roepen van 1 maal 1 is 1. 1 maal 2 is 2. 1 maal 3 is 3. 1 maal 4 is 4. Er veranderde helemaal niks. Alleen als het luchtalarm ging, dan schrok je. Op de Ruitweg stond zo'n hele zware sirene te loeien en dan vloog iedereen naar binnen.

00:09:18.18

[image 01:08:59.16]

- IV Veranderde er op straat iets?

- ES Nee, nee, ik, ik merkte... Men was wel ongerust en euh, men wist niet wat er ging gebeuren. Datte, ik kan me daar eig, eigenlijk helemaal niets over herinneren of er een verandering plaatsvond. Helemaal niks, het isse nee. Men liet het gewoon gelaten over zich heen gaan. Nou ja, die Duitsers waren binnen gekomen. Ze hebben wel onze neutraliteit geschonden, maar ach het waren ook beschaafde mensen enne het zal zn reden wel gehad hebben of iets dergelijks, euh, nee. En er werd ook helemaal niet over politiek gesproken.
- IV Was dat, dat u zich herinnert. Ik heb het speciaal over.... het is moeilijk om te scheiden wat u later leerde, dan
- ES Ja, dat, want later heb ik me er helemaal in verdiept, hè..
- IV Maar een kind van 10 die zag niks veranderen.
- ES Nee, helemaal niks.
- IV En als er al iets gezegd werd dan zeiden ze dat de Duitsers beschaafde mensen waren.
- ES Waren beschaafde mensen, hoefden we niet bang voor te zijn. Ze waren wel binnen gevallen

00:10:14

[image image 01:09:53.18]

- ES maar dat was, ja ze moesten zich ook beschermen. En ach, dat zal allemaal wel loslopen. Kijk en u moet in dat perspectief wel zien een kind van 10 jaar in 1930 is heel wat anders dan een kind van 10 jaar in 2004. Die hebben als ze 6 zijn al een eigen mening, en enzovoort enzovoort. Want ik vraag me weleens af, wat toen gebeurd was zou nu waarschijnlijk niet meer mogelijk zijn. Ook al hadden we geen Europese Unie.
- IV Dus ook in in, in gezinnen van vriendjes, burens zag u eigenlijk niks wezenlijks veranderen.
- ES Ja, nee, helemaal niks, er veranderde... er was niet, helemaal niets merkbaar. Enige was van: Nouja, de koningin was weg en de Duitsers waren er voor in de plaats gekomen. Seyss-Inquart die werd dan benoemd. Die had meteen al op ze....(?) een Amsterdammer die had meteen een mop klaar. Hij, ik geloof hij was een half uur in Nederland en drie kwartier werd hij al zes en een kwart genoemd.. He, Seyss Inquart.., maar iedereen noemde hem zes en een kwart. (lacht)

00:11:20

[image 01:10:57.24]

- ES De moppen die waren er meteen hoor. Maar je moest vreselijk oppassen want euh jaa, vrijheid van meninguiting dat kreeg natuurlijk een behoorlijke deuk he...
- IV Merkte u daar wat van als kind van angst?
- ES Euh, nee als kind zijnde helemaal niet, helemaal niet, maarre euh, ik merkte wel aan m'n ouders bijvoorbeeld dat ze zeiden: Nou euh, je moet(en) toch wel op gaan passen, want er was zo'n bekende uitdrukking van: 'Feind hort mit', hè. Dat hadden ze op die plakaten staan: 'Feind hort mit.' Maar dat gebeurde natuurlijk ook op de openbare weg en in de trams, enzovoort. En overal hingen plakaten, bij kapperszaken en in winkels stond: Over politiek wordt niet gesproken. Want nee, daar mocht niet over de politiek gesproken worden want als je... Kijk je

mocht wel bijvoorbeeld zeggen: Nou die Duitsers dat is perfect dat die hier zijn hoor. Daar hebben we geen enkel probleem mee.' Dat mocht je wel zeggen. Maar als je zei die rotmoffen....nou dan moest je vreselijk oppassen want ja er liepen mensen in burger rond en die waren van de Sicherheitsdienst, SD, de beruchte SD en dan werd je aangegeven en dan werd je ter verantwoording geroepen.

00:12:28

[image 01:12:02.00]

IV En was dat gevoel zo voor u als jongetje van 10 of u dat achteraf?

ES Nee, datte, dat werd ons meteen al verteld vanne... euh, niks vertellen enzovoort enne niet op die Duitsers schelden want dat dat...moet je maar nalaten want dat is niet goed, want dan kunnen we problemen en dan komen ze in huis en dan komt de politie thuis en dan krijgen we allemaal gezeur en gezeik dusse nergens mee bemoeien. Maar dat deed je als kind ook niet in die periode, want je wist helemaal niet wat, waar het over ging. Je wist het doodeenvoudig niet.

IV Dus life as usual?

ES Ja, het leven ging gewoon normaal door, ja.

IV Wat waren dan de dingen die u als jongetje van 10, 12, van de oorlog ging zien?

ES Nou, dat in het begin begon het niet, maar ik, ik weet nog in 41, toen, toen, toen begon ik toch wel dieper na te denken, tenminste dat kan ik me er wel van herinneren, met die Februaristaking he? Euh, toen, euh, er waren problemen met de Joden, dat begon al vrij snel.

00:13:34

[image 01:13:05.23]

ES Een van de eerste dingen was dat de Joden werden verwijderd uit de luchtbescherming. Luchtbescherming dat waren mensen die moesten er voor zorgen dat als de sirenes gingen dat iedereen de schuilkelder inging en iedereen van de straat ging. Dat was de Luchtbescherming. Een van de eerste dingen was: De Joden moest er uit. Nou de Joden werden er uit verwijderd. Maarja, het was een speldenprik, dat was niet zo erg. Voor de rest zouden ze geen last hebben. En euh, toen zijn er toch wel problemen geweest, er werden Joden gearresteerd, en toen brak in februari 41 die, die beruchte Februaristaking uit. Waarvan de Duitsers totaal, totaal hoteldebotel van werden want die hadden dat nog nooit meegemaakt, een staking onder hun, in hun regime, dat was onmogelijk!

IV Herinnert u zich iets van die staking?

ES Nee, ja, ik herinner me wel van die staking..Overal werden er door de Ondergrondse werden er op de muren plakaten geplakt..euh opkomende verzet he

00:13:34

[image 01:13:05.23]

ES Een van de eerste dingen was dat de Joden werden verwijderd uit de luchtbescherming. Luchtbescherming dat waren mensen die moesten er voor zorgen dat als de sirenes gingen dat iedereen de schuilkelder inging en iedereen

van de straat ging. Dat was de Luchtbescherming. Een van de eerste dingen was: De Joden moest er uit. Nou de Joden werden er uit verwijderd. Maarja, het was een speldenprik, dat was niet zo erg. Voor de rest zouden ze geen last hebben. En euh, toen zijn er toch wel problemen geweest, er werden Joden gearresteerd,

00:14:01

[image 01:13:31.10]

ES en toen brak in februari 41 die, die beruchte Februaristaking uit. Waarvan de Duitsers totaal, totaal hoteldebotel van werden want die hadden dat nog nooit meegemaakt, een staking onder hun, in hun regime, dat was onmogelijk!

IV Herinnert u zich iets van die staking?

ES Nee, ja, ik herinner me wel van die staking overal werden er door de Ondergrondse werden er op de muren plakaten geplakt..euh opkomende verzet hè 'Burgers staakt en we zullen de Duitsers laten zien dat we dat niet accepteren' enzovoorts enzovoorts. Ja daar werden toen hele zware maatregelen getroffen en het was meteen, het was vrij snel de kop in gedrukt hoor. Want die Duitsers die accepteerden dat niet maar die dorsten in het begin helemaal niks te doen, die wisten niet wat ze moesten doen. Want die waren totaal helemaal overbluft dat een klein pestlandje, dat er een stelletje van die communisten de boel even op stelten zette.

IV Wat zag u ervan als kind?

ES Nou zelf heb ik er niks van meegemaakt,

00:15:01

[image 01:14:28.16]

ES Want ik zat hier op de school de (...?) school dat is hier 5 minuten vandaan en mijn beweging en mijn leven dat speelde zich af van de Bos en Lommerweg tot die school en van die school naar huis. En bij vriendjes op visite want in de stad kwam ik niet, kwam nooit in de stad, deden we niet. Ik had een vrij beperkt wereldje.

IV En die staking was gauw voorbij, u zag alleen de plakaten hangen zei u?

ES De hingen hier plakaten van het verzet die hadden plakaten op de muren geplakt, overal waar geplakt kon worden werden plakaten geplakt, heel primitieve dingentjes met zo'n stencil hadden ze met zo'n stencil machientje gemaakt. Toen kwamen de Duitsers ook met hun 'bekanntmachung' bekendmaking zogenaamd van die hele grote plakaten, links in het Duits rechts in het Nederlands of omgekeerd, het was tweetalig dan. En dan werd er gezegd van nou, als het zo doorblijft gaan dan zullen er represailles getroffen worden. Er waren mensen die werden in gijzeling genomen.

00:16:00

[image 01:15:25.17]

IV Wat zei men daar thuis van?

ES Wat ik me daarvan herinner werd er heel weinig over gesproken, werd heel weinig over gesproken. Het werd nee.

IV Herinnert u andere plekken waar er iets over gezegd werd?

- ES Nee, dat zelf merkte ik dat helemaal niet want, wat ik net zeg mijn wereldje dat was van hier tot school en van school tot hier dus we zaten of thuis, of op school en als we vrij waren, vakantie hadden dan speelden de jeugd die speelde hier op straat met die kinderspelletjes, tollen, hinkelen, hoepelen, wat we nu helemaal niet meer kennen, maar dat deden we, we speelden op straat en de school en dat, verder was er niks voor mij. En de familie, het was een ontzettende hechte familie, we waren altijd bij elkaar.
- IV En ook daar nergens een oom die zei van?
- ES Nou daar in het familieverband werd er wel eens even over gesproken, maar zeer summier en daar waren wij eigenlijk ook nooit bij betrokken, want wij waren als kinderen,

00:17:00

[image 01:16:23.00]

- ES dus als kind zijnde waren we altijd met elkaar aan het spelen en wij luisterden niet en we namen aan, nou dat zal wel goed gaan. Het zal wel zo zijn want ja moeders wil was wet, wat de vader en moeder zeiden nou dat werd geaccepteerd. Dat was een vaststaand iets.
- IV Zaten er Joodse kinderen op de (...?) school.
- ES Niet dat ik weet nee nee, niet dat ik weet.
- IV Dus ook op school veranderde in de jaren van de oorlog eigenlijk niets?
- ES Nee op die lagere school veranderde absoluut niks, we gingen gewoon door met het lessen en nee, het is daar is verder niks merkbaars gebeurd.
- IV Waar ging die februari staking over?
- ES Nou dat waren, dat was een protest tegen de het begin van de Duitse Jodenvervolging. Wij accepteerden dat niet, er werden Joden geaccepteerd alleen maar om het feit dat ze jood waren, het jood zijn en er werden toen ook via de Nationalistische kranten,

00:18:01

[image 01:17:22.04]

- ES kwamen de berichten in de omloop van een jood die hoort niet in de Nederlandse samenleving, een jood moet eruit, zijn parasieten en die horen niet in Nederland en die moeten naar een ander land, net zoals het in Duitsland gebeurd is moeten we ook in Nederland gaan beginnen met de opruiming van de Joden. De Joden moeten weg.
- IV Wie staakten er?
- ES Nou de werd hoofdzakelijk werd er gestaakt volgens mij, dat kwam geloof ik hoofdzakelijk de bouw, de bouwvakkers begonnen ermee en het was voornamelijk de communistische, de communistische beweging die dat in beweging heeft gezet die staking. En dat was een vrij spontane staking want ik dacht dat de trambestuurders ook meededen, maar dat weet ik niet zeker. Maar dat was een vrij spontane gebeuren en het was een behoorlijke rel in Amsterdam hoor.

00:19:00

[image 01:18:18.06]

IV In hoeverre kon u uiteindelijk iets van de oorlog zien als kind in de omgeving hier waar u woonde?

ES Nou het enige wat je merkte waren bijvoorbeeld, dat je Duitsers zag. Je zag Duitsers op straat, dat was het enige. Want je moet je niet vergeten in Amsterdam, we hebben een geloof op een van de grachten is dacht ik een bom gevallen, maar voor de rest is Amsterdam totaal onbeschadigd uit de oorlog gekomen. Behalve dan in de '43 in de van de Pekbuurt daar had je, dat is in Amsterdam Noord daar had je de Fokkerfabrieken en die hebben ze willen bombarderen, dat is mislukt, gedeeltelijk mislukt want die waren goed gecamoufleerd en toen zijn er veel bommen terecht gekomen in de van der Pekstraat, en mijn grootouders woonden in de Dovenetelstraat, waar we elke zondag heengingen, ben ik toen ook door die van de Pekstraat gegaan en daar was vrij veel beschadigd. Maar in het algemeen is Amsterdam,

00:20:00

[image 01:19:16.02]

ES in tegenstelling tot Rotterdam, vrij goed qua beschadiging uit de oorlog gekomen. Dus je merkte er op zichzelf merkte je er niet zoveel van.

IV Zag u uiteindelijk iets, met eigen ogen, van wat de Joodse mensen in Amsterdam overkwam?

ES Ja dat heb ik van vrij dichtbij meegemaakt onder andere van mensen die van huis gehaald werden. Er werd in het begin, werd er een heel groot gebied werd afgebakend of je er nou in mocht dat weet ik niet, maar daar stond op 'Juden Viertel' 'Nur fur Juden' Verboten, dat was dan alleen voor Joden en met borden was dat aangegeven en daar reed ik wel eens langs want ik had familie wonen in Hoogte Kadijk en dan ging ik op de fiets van hier naar de Hoogte Kadijk en dan reed ik daar door dat gebied heen, dat was het Joodse gedeelte. En de Joden die werden daar euh uit hun huizen gehaald,

00:21:00

[image 01:20:13.17]

ES maar dat gebeurde meestal 's avonds, want je had dan zogenaamd spertijd, dat je niet op straat mocht zijn, dat begon 's avonds om acht uur en dat duurde tot 's morgens vier uur. En dan was er ook geen sterveling op straat dan was er niemand op straat. Was je op straat dan werd je gearresteerd en werd je meegenomen.

IV En u reed langs of door het Juden Viertel?

ES Nee, ik reed er langs. Ik reed er langs want ik was bij de Jodenbreestraat in de buurt en daar reed ik gewoon langs. Ik ben er nooit ingegaan ik weet ook niet of je erin mocht, ik dacht wel dat je erin mocht hoor. Want er was geen bewaking wij zoals je dat bijvoorbeeld had bij het getto, later het getto in Warschau.

IV Stond er een hek?

ES Ja er stonden allemaal palen, allemaal tralies er zat allemaal van dat prikkeldraad zat ervoor. Maar er waren wel ingangen maar ik kan me niet herinneren of daar voor die ingangen Duitse politie stonden of Nederlandse politie om te voorkomen dat je erin mocht. Ik dacht dat de Joden nog wel bewegingsvrijheid hadden in

Amsterdam hoewel ze wel allemaal voorzien waren van zo'n Ster op hun linkerborst.

IV Een ster?

ES Een gele ster hadden ze op hun borst, ja.

00:22:00

[image 01:21:11.08]

IV In uw omgeving hier in de buurt, geen mensen met een ster?

ES Ja, ja hier op de Bos en Lommerweg woonde een Joodse familie en er was een Joodse familie in de Charlotte de Bourbonstraatde (...? straat die woonde daar ook. Want de Joden zaten over het algemeen allemaal vrij geconcentreerd bij elkaar in de buurt van de Jodenbreestraat in Amsterdam. Maar hier op de Bos en Lommerweg woonde een mevrouw en dat was een hele sympathieke vrouw altijd, want als ze wandelde over de Bos en Lommerweg dan liep ze altijd aan de kant van het terrein of aan de kant van de rijweg en als je dan langs kwam en wij stonden voor het raam, dan zwaaide ze altijd heel vriendelijk naar ons.

IV Dat was een Joodse vrouw?

ES Dat was een Joodse vrouw die woonde hier en daar ben ik getuigen van geweest dat die is afgevoerd, is weggevoerd.

IV U wist dat ze Joods was?

ES Ja want ze had een ster op. Ze droeg de ster en dat was het kenteken dat ze Joods was en dat was verplicht he.

IV Toen pas wist u dat ze Joods was

ES Ja door de ster eigenlijk.

00:23:00

[image 01:22:09.06]

ES Het merk wat ze ophadden, ik noemde het altijd het merk, de ster was ik me ervan bewust die mensen zijn Joods.

IV Waren er kinderen in uw omgeving die daar iets over zeiden?

ES Nee, daar werd helemaal niks over gezegd, helemaal niks over gezegd, nee. Het werd gewoon als een vaststaand feit aangenomen, alleen wij vonden het wel raar dat zo iemand gemerkt was he, dus iemand gemerkt met zo'n ster het is toch wel raar. En dan zeiden mijn ouders altijd, ja dat hoort nu eenmaal zo dat is voorschrift van die Duitsers en daar moet je niet mee bemoeien en zij hebben het voorgeschreven en het hoort erbij. Dus bemoei je er nou maar niet mee. Nou die waren natuurlijk ook bang dat je bijvoorbeeld een bepaalde opmerking zou gaan maken.

IV Wat gebeurde er met die mevrouw?

ES Nou die mevrouw is op een gegeven moment is die uit haar huis gehaald en die afgevoerd. Ik weet nog wij waren op straat aan het spelen en er kwam zo'n grote lastwagen, zo'n grote auto kwam er aan rijden voor de deur.

00:24:01

[image 01:23:07.09]

ES en dat wij als kindzijnde, je was als kindzijnde was of thuis of op school of je was op straat, want dat waren hele grote (...?) wij waren altijd aan het spelen met elkaar op straat. En toen zagen wij zo'n auto toen zijn we er allemaal heen gerend. We stonden gewoon twee rijen dik zo (maakt armgebaren) zo twee rijen dik en politie erbij en toen kwam ze naar beneden en die werd afgevoerd.

IV Wat voor politie was er bij?

ES Hollandse politie. En mijn zuster heeft wel eens gezegd het was ook de Grüne Polizei bij, die Duitse politie, maar dat kan ik me niet herinneren ik heb wel de Hollandse politie gezien. Het ging allemaal vreselijk rustig. Maar wat me wel opviel als kindzijnde, dat er mensen waren want er stonden ook volwassene bij en er waren er wel en die zeiden van 'God het is ook wel zielig dat ze weg moet' en er waren er bij van 'wat zielig, wat zielig? Tijd dat ze een keer opgeruimd worden leren ze tenminste eens werken.' En ik zei toen ook tegen mijn ouders, die man die werkt toch ook? Ze werken allemaal, waarom, nee nee nee er zitten ook parasieten tussen,

00:25:02

[image 01:24:05.14]

ES ze horen hier verwijderd te worden en Hitler heeft het gezegd en de Duitse regering heeft het gezegd. En ze gaan allemaal naar het oosten toe, naar oost Europa en daar komen ze allemaal bij elkaar en dan gaan ze lekker werken en dan hebben wij er geen last meer van. En dat werd dan gewoon gezegd in zo'n rij. Maar er was nooit iemand die zei nou ik vind het verschrikkelijk, want iedereen was er als de dood dat er spionnen of mensen stonden die dat hoorden en van de geheime Gestapo heette dat, de geheime staatspolitie of van de SD de Sicherheitsdienst. Die gingen dan verder vertellen en dan werd je er uitgehaald en dan moest je meteen mee. Dus niemand dorste commentaar op te geven, negatief commentaar. Het commentaar wat gegeven werd, was in hun ogen dan positief, dat wil zeggen die Joden moesten eruit. Het is goed dat ze opgeruimd werden.

IV 'Der Feind hort mit?'

ES 'Feind hort mit' dat was de algemene uitdrukking, pas op wat je zegt: 'Feind hort mit' en eh dat knoopt iedereen goed in zijn oren want niemand dorst iets te zeggen.

00:26:00

[image 01:25:01.11]

IV Hoelang duurde het ophalen? Kunt u beschrijven hoe het ging?

ES Nou het was zo en wij waren op straat aan het spelen en we gingen er allemaal heen en we stonden daar te kijken en nou en we stonden rijen dicht, het was niet alleen bij het afhaken van die vrouw, maar als er ergens een begrafenis was stond je ook twee rijen dicht en dan ging de kist zo door naar de auto toe. Of als er een ziekenauto aankwam en iemand werd met zo'n brancard naar beneden gedragen stonden er ook twee rijen dik want het was altijd druk op straat en dat trok altijd veel belangstelling. Dus daar toen die mevrouw afgevoerd werd stonden wij er ook bij, wij stonden er ook bij te kijken. Ik vond het vreselijk erg want die

mevrouw die groette altijd, die zwaaide altijd als ze langskwam en ze kwam naar beneden nou, het was onvoorstelbaar hoe ze eruit zag. Heel keurig gekleed bontjas aan, helemaal opgemaakt, mooi hoedje op en op haar arm had ze Pinkeneesje, daar zat zo'n heel klein hondje met zo'n plat neusje en dat haar dat beest was verzorgd tot en met,

00:27:00

[image 01:25:59.04]

- ES en die had ze op haar arm en die nam ze mee, zo stapte ze de auto in. En achter haar liep haar man en haar man was niet Joods en die hoefde niet mee dat zei die politie ook nog, u kunt hier blijven hoor. Zegt die man, nee daar begin ik niet aan. Mijn vrouw, ik houd zielsveel van mijn vrouw en als mijn vrouw naar het oosten moet en als mijn vrouw naar het buitenland moet dan ga ik mee. Ik laat mijn vrouw niet in de steek. Hij had het koffertje in zijn hand en zo stapten ze in en toen was het weg. Dat heeft misschien, als ik me dat moet herinneren, misschien 15, 20 minuten geduurd. Geen vorm van protest, helemaal niks.
- IV Die tekst van die man, hoorde u dat zelf of heeft u het later gehoord van iemand?
- ES Dat heb ik later van iemand gehoord
- IV Dat hij dat zei.
- ES Want er werd gezegd, want ik begrijp het niet, want die mevrouw die had die ster op en hij had geen ster op. Dus toen vroeg ik waarom heeft hij dan geen ster op? Nee die man is niet-Joods zijn vrouw is jood, het was een zogenaamd gemengd huwelijk en die konden daar nog een tijd zitten,

00:28:00

[image 01:26:57.01]

- ES in eerste instantie werden de vol-Joden dus man vrouw jood die werden afgevoerd en de gemengde huwelijken die mochten nog even blijven, maar goed die werden op een gegeven moment ook afgevoerd. Nou die man die mocht die had geen ster, dus ik zei wat ik zeg die man die gaat wel mee, waarom is dat dan? Ja zei toen iemand tegen mij, die had hem gesproken dan en hij had gezegd: als er ooit mijn vrouw afgevoerd word dan ga ik mee, ik laat haar niet in de steek want hebben zo'n fijn huwelijk hebben we gehad, dat doe ik niet. Als zij weg gaat ga ik mee. En hij is meegegaan ook.
- IV Wie zei dat, weet u dat nog?
- ES Nee, dat was een iemand, op een gegeven moment heb ik dat eens gehoord van een kennis of van een buurtgenoot, maar ik weet niet meer precies wie dat geweest is. Maar dat wisten wij, dat wist mijn moeder. Mijn moeder wist me dat toen te vertellen want ik zei toch waarom gaat die man nou mee, dat hoeft toch helemaal niet. Ja zegt ze en toen vertelde ze me dat verhaal.
- IV Verder nog iemand die iets zei daar?

00:29:00

[image 01:27:54.09]

- ES Nou het was alleen maar van er waren opmerkingen van 'het wordt tijd dat ze opgeruimd worden, ik vind het helemaal niet erg hoor want dan leren ze eens een

keer werken'. Dat was een stereotype uitdrukking want de Joden die werden afgevoerd want die waren parasieten enzovoorts enzovoorts enzovoorts. Want daar werd je ook mee vergiftigd want dat stond ook altijd in de kranten. Joden dat zijn de parasieten van samenleving, die moeten eruit dat hoort hier niet. En dan ging men terug in de historie. Maar het was dus eigenlijk een soort verbaal antisemitisme, je had het ook in die tijd, dat hoor je nu niet meer maar als iemand iets deed wat niet netjes was, dan werd er altijd gezegd ah dat is weer zo'n 'Jodenstreek' 'vuile Jodenstreek' dat was een stereotype uitdrukking. In het taalgebruik het was gewoon een soort normale uitdrukking van als er iets negatiefs gebeurde.

IV Was deze mevrouw de enige die die dag eh?

ES Nee ik heb er twee zien afvoeren. Wat ik nog wel wil zeggen van die mevrouw.

00:30:00

[image 01:28:52.03]

ES Wat mij zo opgevallen is, ze kwam de trap af en ze ging naar die auto en eh wat me, dat staat nog op mijn net[image vlies] ze liep niet maar ze schreed, het was net, ze liep daar met zoveel minachting ten opzichte van alles en alles dat ze echt aantoonde van ik ben mijzelf en het interesseert me niks, maar ik ben mezelf het was echt iets moois zoals ze liep. Ze had een hele manier van lopen een trotse manier van lopen. Alsof ze zeggen wilde: 'mij krijgen ze niet klein, ik zal me ook daar weten te redden'. Maar ze zijn nooit meer teruggekomen, ook die man niet. En het tweede gezin wat ik gezien heb toen was ik onderweg, ik weet nog ik was onderweg van huis naar de Israel Queridoschool en toen had je in die Charlotte de Bourbonstraat was de straat werd afgezet die was aan het begin afgezet.

00:31:00

[image 01:29:50.03]

ES En in de bocht van die straat werd ook een Joodse familie afgevoerd. Ook in een vrachtwagen en het opvallende was en dat weet ik ook, dat weet ik ook nog als de dag van gisteren. Die vrouw die afgevoerd werd die lag op een bed, die werd met bed en al naar beneden gedragen die vrachtwagen in. En toen zeg ik nou wat is dit nou toch? Dat mensen die ziek, waarom wachten ze niet tot ze beter is? Nee, nee, dat hoeft helemaal niet want dat zeiden die mensen die daar stonden. Want ik zei dat waar die mensen bij stonden he. Ik stond te kijken. Ik zeg die vrouw die wordt, die is ziek waarom wachten ze niet tot ze beter is? Dan kan ze toch ook gewoon lopend er heen gaan. Nee dat hoeft helemaal niet, zij moet ook weg en zij gaat ook naar het oosten toe, naar Oost Europa en dan gaan er ook allemaal artsen mee en dan krijgt ze net dezelfde verzorging die ze hier heeft. Dus hoeft ze zich helemaal niet ongerust te maken. Maar ze moet weg hier. Nou, klaar dat was het.

00:32:00

[image 01:30:47.06]

IV Wordt er over het oosten nog iets meer gezegd dan alleen dat woord?

ES Nee, nee nee. Er werd alleen maar gezegd ze gaat naar Oost-Europa. Dat is het enige wat er gezegd werd. Ze gingen dan, de Joden werden dan in eerste instantie

werden ze afgevoerd naar de Hollandse Schouwburg, dat is bij Artis dat was een verzamelpunt en dan 's nachts bijvoorbeeld om een uur of elf, twaalf, als de spertijd allang aan de gang was dan stonden er allemaal trams klaar en daar werden die Joden dan ingeladen en dan werden ze naar het Centraal Station gebracht en dan gingen ze met de trein naar Westerbork. En dat was het centrale punt en vanuit Westerbork gingen ze in treinen dan naar het oosten, dat bleek dan Auschwitz, Sobibor, Treblinka enzovoorts enzovoorts naar de vernietigingskampen.

IV En was er iets van die namen, of zelfs Westerbork een naam die circuleerde?

ES Westerbork wel. Maar dat was ook het enige wat circuleerde en voor de rest was het van ze gingen naar het oosten.

00:33:00

[image 01:31:44.18]

ES Want het was namelijk zo, er kwamen wel kaarten vanuit het oosten kwamen hier binnen van 'we hebben het prima' enzovoort, het gaat ons goed en maak je maar niet ongerust. Dat soort berichten kwam binnen vanuit het oosten. Dus iedereen zei, zie je wel allemaal flauwekul om te zeggen van dat er iets met ze gebeurd, want ze hebben het allemaal naar hun zin. Ze bevestigen het zelfs.

IV Maar dat was niet iets wat u daar op dat moment zag of hoorde, dat hoorde u later dat die kaarten kwamen.

ES Dat hoorde je later ja. Maar ook niet na de oorlog, maar ook in de oorlog.

IV In de oorlog

ES In de oorlog werd er ook gezegd van het is helemaal niet zo slecht, want er waren wel mensen en die hadden (kucht) die hadden wel zo hun twijfels, er waren wel twijfels omdat ja je hoorde over pogroms enzovoorts en dat was dus geweld, een vorm van antisemitisme waarbij de Joden gewoon aangevallen werden. Dat las je ook, dat zag je ook in de journaals. Want als wij wel eens een enkele keer naar de bioscoop gingen, dan kwamen we bijvoorbeeld in de Cineac (?) en daar had je dan het wereldnieuws en dat was helemaal geënt op de Duitsers,

00:34:00

[image 01:32:42.11]

ES en dan werd er ook gezegd, je zag dan wel films. Wat er dan ook in Warschau was gebeurd en in andere landen, hele andere gebieden van Oost-Europa wat de Joden daar aangericht hadden. Dan zag je ook de woedende menigte die die Joden aanviel. Dat we zeiden tjonge jonge nog aan toe, dat is wel erg wat daar allemaal gebeurd hoor.

IV Zei u dat zelf of zeiden anderen dat?

ES Dat waren de pogroms nee dat werd dan wel eens in de familie gezegd. Dan werd er wel eens in de familie gezegd van 'nou we waren gisteren in de Cineac en daar zag ik een film zeg, van dat en dat gebied dat zal wel in Warschau en daar waren die mensen zo woedend op die Joden, dat die hebben die Joden in elkaar geslagen' enzovoorts enzovoorts. En dat werd gewoon vertoond in de journaals. En dan zeiden ze wel eens van het is maar goed dat ze hier ook weggaan anders krijgen we dat hier precies hetzelfde. Krijgen we hier precies hetzelfde. Dat werd er dan

gezegd. Dus in eerste instantie stond men in het algemeen sympathiek er tegenover dat ze weggevoerd werden. Het klinkt heel raar maar er waren een heleboel mensen die,

00:35:01

[image 01:33:41.00]

ES die vonden dat wel goed dat, dat gebeurde.

IV En nogmaals kritische stemmen die waren er niet?

ES Nee, nee nee die waren er niet, ja wel in het verzet. Maar niet onder elkaar dat je er met elkaar over praten erover in bijvoorbeeld een tram ofzoets. Nee dat gebeurde helemaal niet. Ik heb bijvoorbeeld meegemaakt hier reed een tram en dat noemde ze de 'kikker' dat was Haarlemse tram die reedt van de Bos en Lommerweg naar de Spuistraat. Ik zat op een gegeven moment in die tram, we gingen naar de postzegel markt en toen zat er een man die zat op een bank en uit zijn zak een krant en naast hem zat een man en die zat zo te kijken en die pakt ineens die krant, die trok die krant uit zijn zak en die ging die krant lezen en die man wilde protesteren en de man die hem eruit getrokken had, dat zag ik gebeuren, die zei Gestapo en die was meteen verstomd. Er gebeurde helemaal niks in die tram, iedereen was dood stil. En hij ging die krant lezen en die krant helemaal nagaan en toen gaf hij hem aan die man terug.

00:36:00

[image 01:34:38.00]

ES Toen zei hij alstublieft hier heeft u, u krant weer terug. En dat was het maar er gebeurde niks, ja dat moet je tegenwoordig eens doen zeg! Ach mensen kinderen je word in elkaar geslagen door, doodse stilte in de tram, doodse stilte het was gewoon angstig. Hij haalde gewoon uit zijn zak, trok gewoon die krant, meteen legitimeren Gestapo.

IV Herinnert u zich nog de familie van de vrouw die in het bed lag heette?

ES Nee, ik weet helemaal geen namen ik weet ook niet de naam van die mevrouw hier in Bos en Lommer, ik weet geen namen. Ik was onderweg naar school en het gebeurde en je stond te kijken, maar dat was ook zo gebeurd het enige probleem was dat ze hadden vreselijk moeite om dat bed naar beneden te krijgen.

IV Wie droegen het bed?

ES Ja dat waren, ik weet het niet, het waren geen politie hoor. Het waren mensen in burger. En misschien waren er al familie leden ook bij die hielpen. En toen werd alles ingeladen de auto gingen weg en was het afgelopen en iedereen ging weer zijns weegs. Iedereen ging weer verder, het was een incident en dat duurde allemaal ook een kwartiertje, twintig minuten en dan was het over.

00:37:02

[image 01:35:37.08]

ES En er kwam later toen werd die woning leeggehaald. Door Puls. P-U-L-S heette dat, dat was een grote vrachtwachten en die kwam voor. Werd zo'n woning leeggehaald enzovoorts enzovoorts. Want op het moment dat ze weggingen, moesten ze de sleutel inleveren. Je houdt het niet voor mogelijk he. Die mensen

- gingen eruit met een koffertje, waar maar enkele dingen in mochten zitten, voorgeschreven was wat ze mee mochten nemen. Ze mochten dat niet zelf kiezen, nee dat was voorgeschreven wat er in het koffertje mocht zitten en de rest moest in de woning blijven.
- IV Hoe weet u dat, dat voorgeschreven was?
- ES Dat heb ik later gelezen, maar er stond gewoon voorgeschreven wat in het koffertje mocht. Ik heb later gelezen dat het, dat het door de autoriteiten werd gezegd dat je moet een koffer meenemen en daar mag dat en dat inzitten. Bij het verlaten van de woning moet je de sleutel inleveren.
- IV Herinnert u zich nog meer details van de familie met het bed?
- ES Nee, helemaal niks. Ik kende die mensen niet, helemaal niks. Want ik was onderweg naar school,

00:38:00

[image 01:36:33.06]

- ES En ik zag een opstootje of een aantal mensen bij elkaar staan. Als er iets gebeurde nou er stond meteen een hele club mensen bij, iedereen stond dan te kijken wat er aan de hand was. Of het nou een begrafenis was of een ziekenvervoer of een jood die uit zijn huis werd gehaald. En dan stonden er allemaal mensen te kijken. En dan met het nodige commentaar. Wel dat commentaar dat je niet gegrepen kon worden. Dus in de zin van, ja het wordt tijd dat ze opgeruimd worden dus het is helemaal niet er dat ze weggaan hoor. En in het oosten hebben ze het ook naar hun zin en ze worden goed verzorgd enzovoorts. Wij zijn ze kwijt.
- IV En bij u thuis bleef de radio met de bonte dinsdagavond draaien.
- ES Tot op een gegeven moment dat de radio's, ik meen eigenlijk, mijn vader luisterde altijd naar de Engelse zender: Radio Oranje en dat was in de laatste fase van de oorlog. Dat je ook de radio's had moeten inleveren, maar dat weet ik niet zeker meer. Maar ik weet wel dan zat ie dan te zoeken en te zoeken en zodra die dan,

00:39:00

[image 01:37:30.22]

- ES gehoor had, want die radiozenders die werden altijd zwaar verstoord. Dan draaide die knop rond en dan 'Hilversum' meteen weer op Hilversum stond want als ze binnenkwamen, als ze bijvoorbeeld plotseling een inval zou plaatsvinden in je huis en ze keken naar de radio en die stond op de Engelse zender dan was Holland in last hoor (?), dan werd je gearresteerd.
- IV Want er gebeurde regelmatig dat men binnenviel?
- ES Nou nee, het zou kunnen gebeuren. Ja het gebeurde, er werd wel eens gewoon binnengevallen in een huis, dat er verraad was gepleegd. Want de verrader sliep niet he, dat was verraad.
- IV Heeft u dat ooit gehoord in de buurt dat de Duitsers binnenkwamen om te kijken
- ES Nee dat waren de Duitsers niet, gewoon de Hollandse politie, of de Gestapo of de Sicherheitsdienst die kwamen dan aanbellen.
- IV Dat weet u zich te herinneren?
- ES Nee heb ik niet zien gebeuren hoor, maar ik heb het wel van horen vertellen dat ze ergens bijvoorbeeld gezegd werd dat we verdenken die mensen dat ze Joden

onderdak verlenen of iets dergelijks. Want er waren natuurlijk ook goede Hollanders bij die Joden onderdak verleenden of andere mensen onderdak.

00:40:03

[image 01:38:30.20]

ES Maar als het verraden werd dan kwamen ze kijken.

IV U zei de radio's moesten worden ingeleverd, ja ik dacht dat dat gebeurde, maar ik weet wel dat de Joden de radio's moesten inleveren. De Joden moesten de radio's inleveren en daar heb ik, Goh dat was nog een hele toestand want, je moest de radio's inleveren ben ik bij geweest, je moest de radio's inleveren bij, er staan nu allemaal woningen maar bij het oude Entrepotdok dat was bij de Hoogte Kadijkje je gaat dan een klapbrug over en dan ga je linksaf naar de Hoogte Kadijk en rechtsaf ga je een poortje onderdoor ja daar staan nu allemaal flats. Die pakhuizen zijn omgebouwd. Maar daar waren in die tijd allemaal pakhuizen. En daar moesten die Joden hun radio's inleveren. Er stonden rijen mensen met radio's, ik heb mijn ogen uitgekeken ik wist niet, wij hadden zo'n heel oud klein Philips dingetje, nou er waren mensen met hele kasten van radio's enorm grote radio's, die stonden zelfs op van die handkarren hadden ze die gezet,

00:41:00

[image 01:39:25.08]

ES die waren nauwelijks te tillen zo groot. Ik heb mijn ogen uitgekeken.

IV Waren dat mensen van allerlei richtingen of?

ES Alleen Joden, alleen Joden moesten hun radio inleveren. Die werden gesitineerd(?) bij het leven en die moesten ook hun radio inleveren.

IV Weet u wanneer dat was?

ES Nou dat zal geweest zijn, ik denk ik weet het niet precies maar in '41 '42 er jaren. De datum weet ik niet meer, maar ik ben er wel geweest en dat was een giga rij van mensen die daar stonden.

IV Hoe kwam u daar terecht?

ES Nou het was namelijk zo, mijn oom woonde op de Hoogte Kadijk en daar tegenover woonde iemand en die had een radio en die was stuk, die had een defecte radio en dat was een niet-jood. Die was van niet-Joodse afkomst. En die zei toen van God als die Joden de radio's gaan inleveren, dan ga ik met mijn kapotte radio daarheen en dan kan ik dat omwisselen. Toen ben ik met hem meegegaan, ik weet niet meer hoe die man heette hoor, maar ik ben met hem meegegaan en we kwamen er langs en toen dacht hij even zijn slag te slaan.

00:42:00

[image 01:40:23.06]

ES Dus hij ging allemaal naar van die Joodse mensen die in de rij stonden 'en nou mijn radio is stuk en jullie leveren hem toch in, je raakt hem kwijt die Duitsers die wat die ermee gaan doen dat weet ik niet, maar kunnen wij niet omwisselen?' Nah niemand deed het, daar begonnen ze niet aan. Maar er waren ook van die Joodse mensen die zeiden jaah dat willen we wel doen hoor, moet je een gulden toe betalen of een knaak moest je ze toe betalen, maar het klink ongelofelijk zoals het

nu is, maar die man waarmee ik mee was die kon die gulden, of die knaak die kon hij niet missen. Hij had geen geld, hij had het vreselijk arm. Dus die wilde gewoon zijn kapotte geven en dan nieuwe meenemen. Ik weet wel we hebben er heel lang gelopen en we zijn die rijen allemaal langsgegaan, uiteindelijk is hij teruggegaan met die kapotte radio onder zijn arm want het lukte niet om hem om te wisselen, hij kreeg het niet voor elkaar. En hij kon ook niet bij betalen, want hij had het geld niet. Dan zou je zeggen, ja wat is nou een gulden. Nou die gulden was toen echt een vermogen, hij, hij kreeg het niet voor elkaar.

00:43:03

[image 01:41:23.08]

ES En toen gingen we terug en toen mensen kinderen (hand voor zijn gezicht) toen heb ik nog nooit iemand zo, dat was voor het eerst dat ik daar mee geconfronteerd werd, zo horen schelden en zo horen afgeven op Joden. 'Die klere Joden die tering Joden, van mijn part sodemieten ze allemaal in het IJ van mij part mogen ze het hele IJ er mee dempen.' Want het was hem niet gelukt om die radio om te ruilen. En het ergste, dat vond hij nou het ergste, hij zegt, kijk ik kan me voorstellen dat ze dat niet willen doen, he dat ze bang zijn. Want als ze misschien staan ze wel ergens op de loer om te kijken, dat ze dat doen. Hij zegt kijk dat kan ik me voorstellen. Hij zegt 'maar dat ze dan wel willen doen en zeggen van ja als je een gulden betaald of een knaak toe betaalt dan wil ik het wel doen', daar was hij zo over beledigd dat vond hij zo zo intens gemeen.

00:44:00

[image 01:42:18.18]

ES En die man die was vanaf dat moment ook een intense Jodenhater. Dat was verschrikkelijk. Misschien was die voor die tijd neutraal, maar misschien was die voor die tijd ook wel zo, maar ik werd ermee geconfronteerd met zijn enorme gescheld.

IV Waarom liep u met hem mee?

ES Ja, hij woonde tegenover mijn oom woonde daar aan de Hoogte Kadijk die was bedrijfsleider van Nederlandsveen/fame (?) en dat was weer een kennis van hem, en toen zei ik tegen hem God mag ik mee ik wil dat ook wel eens zien hoe dat allemaal gaat. Nou zegt die ga maar mee. Ben ik met hem meegelopen. En toen kwam ik bij mijn oom thuis, is het gelukt? Nee het is niet gelukt. Hij zegt waarom niet? Nou toen vertelde ik hem dat verhaal nou die werd ook pijnlijk toen hij dat hoorde. Ik begrijp dat niet hoor, ik begrijp dat niet. En toen merkte ik op een gegeven moment, hij zat dus op een gegeven moment met iemand te praten en toen hadden ze het, toen kwam ook het word Jodenvervolging euh ter sprake, en toen zei die 'ach' ik zie het hem nog zo zeggen, 'ach het is wel vervelend, maar erg vind ik het niet hoor'.

00:45:03

[image 01:43:18.24]

ES 'Want het werd tijd dat er eens een keer een opruiming plaats zou vinden'. En ik heb dat nooit begrepen want de Joden dat waren allemaal hardwerkende, net zo

hard werkende mensen als u en ik. Ze werkte allemaal hard alleen het was zo, de Joden die zaten allemaal in de handel. Ze zaten in de oude metaal, in de lompen en in de kleine neringdingen waren het, het waren allemaal kleine zelfstandigen. De niet Joden die waren in overheidsdienst, of in gemeentelijke dienst enzovoorts. Maar dat waren allemaal kleine zelfstandigen. En of het nou een vorm van nijld, of broodnijld was dat heb ik nooit kunnen ontdekken. Maar men was in het algemeen toch wel blij dat er nu eindelijk eens een regering was en dat was dan de Duitse regering die voor deze opruiming ging zorg dragen. Dat heeft me altijd wel erg aangegrepen, ik heb me altijd afge en dat is ook de reden geweest waarom ik me na de oorlog zo vreselijk in die materie ben gaan verdiepen, want ik wilde precies weten wat is er nou in Godsnaam aan de hand geweest. Waarom was dat nou zo?

00:46:00

[image 01:44:13.12]

IV Heeft u dan iets wat u het meest verbaast?

ES Ja, wat me eigenlijk het meest verbaasd is dat men zo beïnvloed werd in die tijd door de publiciteit. Want het was of radio of krant, voor de rest was er niks. En iedereen praatte iedereen na, men had volgens mij geen eigen mening of dorste je eigen mening niet op na te houden, of men uitte zich er niet in. Maar men liep allemaal slaafs mee wat er gezegd werd, en was natuurlijk wel verzet. Er was natuurlijk wel verzet, maar dat was niet het verzet tegen, dat was meer het verzet tegen de Duitse bezetter maar dat was meer het verzet tegen de Duitse bezetter om het feit dat er Joden afgevoerd werden. Dat was het niet. Er was wel verzet, er was goed verzet zelfs. Maar dat tegen de Duitse bezetters.

IV Deze drie dingen die u nou vertelt dingen die u zich herinnert, is er iets wat we vergeten, dat met die?

00:47:01

[image 01:45:12.07]

ES Nou dat is iets wat ik na de oorlog, dat heb ik gehoord dat heb ik zelf niet meegemaakt, maar dat blijft me altijd nog bij. Er was in Amsterdam een Joodse familie en die bestond uit ongeveer een, ik geloof een dertig of veertig man en vrouw en kinderen. Die zijn allemaal afgevoerd. Maar er was een familie en die had beneden zich, of boven zich een niet-Joodse familie wonen. En die gingen goed met elkaar om en toen ze zich moesten melden, en toen heeft die Joodse vrouw tegen haar niet-Joodse buurvrouw gezegd van, we hebben allebei dezelfde maat neem jij mijn jurken maar. En die heeft die jurken gegeven aan haar en van die dertig of veertig Joodse mensen is er een teruggekeerd en dat is die bewuste vrouw. En die kwam aan op het adres waar ze vroeger gewoond had.

00:48:00

[image 01:46:09.00]

ES Ze belde aan. De deur ging open. Ze ging naar boven en die vrouw die niet-Joodse vrouw waar aan zij haar jurken had gegeven deed open. En die had een jurk aan die nog van haar was. En toen deed ze de deur open en toen zag ze die

Joodse vrouw en toen zei ze, verrek leef jij nog? Kunt u zich dat voorstellen hoe erg dat voor die vrouw geweest is. Al die ontberingen, al die ellende met heel veel moeite, verhongerd, vermagerd kwam ze terug in Nederland en toen kreeg ze die reactie. Maar dat heb ik zelf niet, dat heb ik gelezen. Maar dan kan ik me voorstellen hoe erg dat dan voor je is.

IV (Interviewer staat op en schudt de hand van Engele Schoonbergen)

(korte onderbreking)

IV We gaan als u het goed vindt nog even terug naar de waarneming van het gezin, waar een vrouw bij lag die in bed lag.

00:49:03

[image 01:47:09.19]

ES Dat was in de Charlotte de Bourbonstraat dat klopt ja.

IV U kwam aanlopen

ES Ik was onderweg naar school,

IV Kunt u precies zeggen wie het waren en hoeveel mensen?

ES Nee dat weet ik niet, ik weet wel die, die vrouw die in dat bed werd afgevoerd en dat was een hele toestand om die vrouw naar beneden te krijgen iedereen hielp, ze hadden misschien zelfs nog familie leden en de rest van de familie moest ook mee, maar hoeveel personen dat geweest zijn dat weet ik niet. Maar ik was helemaal gefixeerd op dat bed. Dat begreep ik niet, het was me volkomen onduidelijk waarom dat mens met dat bed nou helemaal weggehaald moest worden uit huis.

IV Waren er mannen, kinderen bij dat u zich herinnert?

ES Dat weet ik niet, ik weet wel maar ik weet niet uit hoeveel personen het bestond maar dat hele gezin dat werd weggehaald. Dus als er een man was werd haar man weggehaald en als er kinderen waren werden de kinderen ook meegenomen.

00:50:00

[image 01:48:03.24]

ES Het hele gezin ging weg.

IV Hoe weet u dat het een gezin was, als u alleen het bed zag?

ES Dat neem ik aan, ik neem aan want ik was helemaal gefixeerd op dat bed. Dat bed werd weggehaald, het kan ook een vrouw alleen geweest zijn, maar dat is ook mogelijk, maar het is of een vrouw alleen geweest of een vrouw met een man, of een vrouw met kinderen. Maar in ieder geval als het een vrouw alleen geweest, dan was het die vrouw alleen geweest en als het een gezin was geweest was het hele gezin afgevoerd.

IV Dus u heeft behalve de vrouw met het bed niemand gezien?

ES Nee want toen het bed er eenmaal in stond ben ik weggegaan.

IV Wat gebeurde er met die vrouw in het bed, die werd

ES Ingeladen in die vrachtwagen. Dat werd gewoon erin geschoven.

IV Wie waren daar nog bij?

- ES Ja daar waren mensen bij die erbij geholpen hebben, omdat bed erin te schuiven.
En toen ja, toen ben ik weggegaan.
- IV Waren het geüniformeerden mensen?
- ES Nee, nee, nee wat ik me ervan kan herinneren waren het allemaal burger mensen.
Want juist om, in die periode,

00:51:00

[image 01:49:01.21]

- ES deden ze dat juist om zo min mogelijk weerstand op te wekken. Alles was bijna in burger, alleen was er dan wel wat bij, lokale politie. Die was er wel bij. Er waren geen geüniformeerden.
- IV Zag u dat?
- ES Ja gewoon agenten om de boel een beetje op afstand te houden. Maar niet om te zorgen, om te voorkomen dat er rellen zouden komen. Want dat gebeurde helemaal niks. Die stond daar gewoon bij.
- IV Hoever zag u het?
- ES Dat met dat bed was ik op een behoorlijke afstand ik schat ongeveer, misschien stond ik op een afstand van een honderd, tweehonderd, nou honderd, honderd vijftig meter. Want het begin van de straat hadden ze dat afgezet. Maar hier op de Bos en Lommerweg stond ik op vijftig centimeter afstand. Toen die vrouw weggehaald werd. Toen stond ik gewoon vooraan te kijken.
- IV De vrouw met het hondje?
- ES Ja, ze keek kaarsrecht, ze keek ook niet naar links en rechts hè. Want als ze naar links had gekeken en ze had me gezien, dan had ze me misschien nog gezwaaid.

00:52:01

[image 01:50:00.08]

- ES Maar ze liep zo (kin omhoog) met opgeheven hoofd ging ze. Liep zij schitterend. Ze liep schitterend gewoon, kaarsrecht! Opgeheven hoofd, blik naar voren. Zo naar die vrachtwagen stapt in, over en uit. Maar dat bed dat is het enige wat ik weet dat er iemand afgevoerd vrouw in een bed. Want ik vroeg nog, ja zo'n vrouw. Zeiden ze 'oh nou vrouw.'
- IV Een mevrouw
- ES Een mevrouw, ik zei wie ligt er dan in want dat kon je ook niet zien, ze zat helemaal onder de dekens. Ja een vrouw, ja een vrouw. En toen lag ze eenmaal in die vrachtwagen en wij moesten naar school dus wij liepen door, de school begon om twee uur.
- IV Niemand zei wat ze had waarom ze in bed lag?
- ES Nee. Ze was ziek en meer niet. We hoefden ons niet ongerust te maken, er zeiden mensen je hoeft helemaal niet bang te zijn want waar ze heen gaat daar zijn ook Joodse doktoren en artsen en die zorgen goed voor haar. En wat ze hier krijgt, krijgt ze daar ook.
- IV Wie zeiden dat?
- ES Mensen die daar stonden, gewoon de omstanders die zeiden dat gewoon.

00:53:00

[image 01:50:57.02]

- ES Niks aan de hand, ja als kind zijnde nam je dat gewoon voor kennisgeving aan, want een mening had je niet.
- IV Was er ook niet een kind die er op school iets over zei?
- ES Nee er werd niks over gevraagd. Op school ook helemaal niks over gezegd, je kwam de klas binnen en het leventje ging gewoon weer zijn normale gang. De leraar zelf zei ook helemaal niks, de leraressen zeiden niks, helemaal niks.
- IV U herinnert zich in de oorlog niets dat de leraar er over zei?
- ES Nee, helemaal niks. Er werd helemaal niks over gezegd. Want het is zelfs zo, ik ben de oorlog was in '45 afgelopen en ik kwam in '44 kwam ik van school en ging ik naar de eerste vijf jarige HBS op de Kiezersgracht en toen, toen kregen we ook nog die affaire met die Hongerwinter. Daar werd, toen was je toch middelbare scholier toen was je toch 14 jaar, maar daar werd zelfs ook helemaal niks gezegd. Helemaal niks gezegd over het gebeuren, helemaal niks, het werd helemaal doodgezwegen. Maar er mocht ook niet over politiek gesproken worden hè.
- IV Het leven kwam zoals het kwam.
- ES Het leven kwam zoals het kwam, kwam op ons af ja.

00:54:00

[image 01:51:54.12]

- IV U zei, u had het over een vrachtwagen die het huis leeghaalde.
- ES Ja, als de mensen afgevoerd werden, dan moesten ze de deur afsluiten en de sleutels gaven ze dan af aan de persoon die erbij was die toezicht hield. En dan werden die sleutels die werden dan, dan ging dan zo'n etiketje aan Bos en Lommerweg nummer dit bijvoorbeeld of een straat met een nummer er bij. En dan een paar dagen later kwam er een verhuishwagen voor en (valt iets om buiten beeld, geluid van een poes). Zet hem maar even uit hè.
- IV Neem de poes even op schoot, helpt dat?
- ES Nee, nee dat.
- (onderbreking)
- IV U zei de sleutel werd afgegeven.
- ES Ja de Joodse mensen sloten hun huis af en die gaven dan de sleutel af.
- IV Aan wie?
- ES Aan de betreffende persoon die daar toe bevoegd was, moesten ze hun sleutel afgeven.

00:55:00

[image 01:52:51.20]

- ES Of ze moesten hun sleutel afgeven op het verzamelpunt aan de Hollandse Schouwburg waar ze kwamen, maar ze moesten afsluiten en naar aankomst op de bewuste plek moesten ze hun sleutel afgeven, of ze gaven de sleutel meteen af op het moment dat ze de woning verlieten.
- IV Die keren dat u die twee ontruimingen zag, heeft u die sleutel zien overhandigen?
- ES Nee, nee want ze kwamen gewoon aan met een vrachtwagen. Want ze kwamen gewoon aan met een vrachtwagen, dat was van de firma Puls, p u l s. En dat had in Amsterdam al meteen de naam van 'ze komen Pulsen' hè. Dat werd meteen al

als werkwoord gebruikt. En die hadden de sleutels en ze wisten precies het adres en gingen naar boven en dat was net een normale verhuizing, die hele woning werd leeggehaald.

IV En kwam die vrachtwagen direct nadat ze?

ES Nee dat kwam nooit meteen dat kon enkele dagen duren. En er werd ook niet ingebroken er werd gewoon, dat bleef gewoon zo. De woning bleef gewoon in zijn huidige staat bestaan en ze kwamen naar een paar dagen kwamen ze de boel leeghalen. En dan werd zo'n woning helemaal leeggehaald. En dan was die vrij.

00:56:00

[image 01:53:49.14]

IV Dus aan wie werd zo'n sleutel overhandigd?

ES Nou zoals hier bijvoorbeeld waar het plaatselijke afvoer betrof he, een plaatselijke verwijdering van de Joodse familie, werd de sleutel afgegeven aan een persoon. Ze had gewoon een sleutel in hand en die gaf ze aan een bepaald persoon die daar stond.

IV Iemand die stond te kijken of?

ES Nee, nee dat was iemand die bij de, die belast was met de verwijdering. Dus dat was gewoon een persoon, iemand van de politie of van de burgerlijke stand of zoiets, maar dat was iemand die de autoriteit,

IV En u zag nooit zo'n sleutel van eigenaar wisselen, u hoorde dat later alleen?

ES Nee ik heb het hier gezien dat de man, die man die kwam als laatst naar beneden. Het was een man vrouw ze hadden geen kinderen. Die man kwam als laatste naar beneden en die had die sleutel in zijn hand en die gaf hij gewoon aan iemand af, die daar bij stond. Maar dat was iemand die bij die ontruiming hoorde hè. Dus dat was niet een willekeurig persoon, dat was iemand die erbij hoorde. Iemand die bij die politieagent stond.

00:57:00

[image 01:54:46:21]

IV Een Nederlander?

ES Ja een Nederlander die nam die sleutel in ontvangst.

IV Was die geüniformeerd die man?

ES Nee die was in burger. Maar er stonden wel een paar agenten bij gewoon.

IV En dan enige tijd later kwam een vrachtwagen zei u?

ES Ja dat duurde een paar dagen, want die lui die reden natuurlijk door heel de stad en heel Nederland. En dit was firma Puls en die kwamen dan, die zetten neer en die gingen naar boven met die sleutel en dan werd heel die woning leeggehaald.

IV Daar heeft u ook bijgestaan?

ES Nee daar heb ik niet bijgestaan. Maar dat zag je gewoon gebeuren. Alle meubels gingen naar beneden enzovoort enzovoort.

IV U zag het wel?

ES Ja ik zag het gewoon gebeuren, ja hoor. En dan was het klaar en dan gingen de deuren dicht en dan ging die wagen weg en dan stond die woning leeg.

IV Was daar nog iemand die iets zei?

ES Nee, nee helemaal niet. Ging gewoon normaal. Alsof die mensen normaal gingen verhuizen bewijze van spreken, stonden ook geen mensen omheen niks. Werd alleen leeggehaald en stond een verhuishwagen voor er zijn nog foto's van ook, zie je ook wel eens in boeken staan van de firma Puls. Heb ik later nog wel eens foto's van gezien. Grote vrachtwagen met een aanhanger, zo'n truck met een aanhanger.

00:58:00

[image 01:55:45.08]

ES Want ik neem aan dat ze niet alleen die woning leeghaalde maar ze waren de hele dag bezig met die woningen leeghalen. Achteraf vraag ik me nog wel eens af van, wat zouden ze in hun zak gestoken hebben. Want er lag natuurlijk van alles in die woningen. Want die mensen mochten alleen het hoofd noodzakelijke meenemen wat voorgeschreven was. Dat was het enige wat ze mee mochten nemen. Voor de rest niks, dus alles lag er nog. Dat werd gewoon leeggehaald, over en uit nou dan werd die opgeknapt en een paar dagen later kwamen er weer andere mensen in wonen.

IV Er kwamen andere mensen in wonen?

ES Ja, die woning bleef niet leeg. Die werd gewoon weer beschikbaar gesteld voor andere mensen die verdwenen daar blijft niks van over. Die woning was leeg en daar kwam een ander in te wonen.

IV Hoelang daarna?

ES Nou als die opgeknapt was. Het duurde een paar dagen en dan kwam, op dat moment was er ook vrij veel woningnood al in die periode, want er werd niks bijgebouwd. Nou dan werd zo'n woning weer verhuurd. Kwam gewoon iemand anders in.

IV Heeft u gezien dat er weer nieuwe mensen in trokken?

00:59:00

[image 01:56:42.11]

ES Ja als die leeg was dan duurde dat een tijdje dat kan zijn een week, of ander halve week, of twee weken, of misschien een maand. Maar op een gegeven moment zag je er weer gordijnen hangen en dan zat er weer een ander in. Ja hoor dat ging gewoon heel normaal. Tenminste dat vond men normaal.

IV Dat vond men normaal. Bedankt. (Schudden elkaar de hand)

ES Ja, graag gedaan.

00:59:28

[image 01:57:09.18]

EINDE